

ŞƏRQİ ZƏNGƏZURUN İQTİSADİYYAT QURUCULUĞUNUN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

ŞƏFA ƏLİYEV

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru,
iqtisad elmləri doktoru,
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar
Mərkəzinin rəhbəri*

E-mail: shafa.aliyev@sdu.edu.az

ORCID-ID: <http://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

E-mail: garabagh.iam@unec.edu.az

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu Azərbaycanın 14 iqtisadi rayonundan biridir və özündə Cəbrayıl, Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonlarını birləşdirir. İqtisadi rayonun ərazisi 7448 km²-dir. Qeyd edək ki, 1993–2020-ci illərdə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazisi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altında idi. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra imzalanmış 9 noyabr 2020-ci il bəyanatından sonra tamamilə azad edilmişdir. Zəngəzur türk mənşəli toponimdir və onun adındakı “zəngi” leksik vahidi türk tayfalarına məxsusdur. 1861-ci ildə yaradılmış Zəngəzur qəzasının tərkibində Qafan, Gorus, Qarakilsə, Mehri, Zəngilan, Qubadlı və Laçının bir hissəsi yer almış və artıq burada XX əsrin əvvəllərində 313 türk kəndi var idi. Yalnız gəlmələrdən ibarət iki erməni kəndi mövcud idi [1]. Zəngəzur qəzasının ərazisi 7892 km² təşkil etmişdir. Böyük Qarabağ Zəfəri nəticəsində bu ərazinin 4505,5 km² işğaldan azad olunmuşdur və bu ərazilər Zəngilan, Qubadlı və Laçın rayonlarını əhatə etmişdir. Amma təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, yüz ildən çoxdur ki, Zəngəzurun qərb hissəsində olan ərazilər - Qafan şəhəri, Gorus, Qarakilsə və Mehri rayonları hələ də işğal altındadır. Belə ki, Azərbaycan Demokratik Respublikasını süquta uğradan və Azərbaycanı işğal edən bolşeviklərin təzyiqi nəticəsində 1920-ci il dekabr ayının 1-də qəbul etdikləri qərarla Zəngəzur Ermənistanına verildi.

Dağ silsiləsi ilə əhatə olunmuş Zəngəzur qəzası isə 1861-ci ildə yaradılmışdır və bu bölgədə hazırda əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Zəngəzur mahalının Azərbaycan ərazisində yerləşən, eyni zamanda Qarabağa bitişik olan rayonlar: Kəlbəcər, Qubadlı, Cəbrayıl, Laçın və Zəngilan yer alır [2]. Bu tarixi faktlar və amillər kontekstindən yanaşmaqla, regionda iqtisadi rayonlaşma prinsiplərinin müasir reallıqlara uyğunlaşdırılması və tənzimlənməsi vacib idi. Buna görə də dövlət başçısının fərmanı bu məsələləri tənzimləməklə, iqtisadi rayonların yeni bölgüsünü ya-

ratmaqla ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, işğaldan azad olunmuş ərazilərin milli iqtisadiyyatımıza reintegrasiyasının sürətləndirilməsinə, planlaşdırma və proqnozlaşdırma tədbirlərinin daha yüksək səviyyədə təşkilinə imkan verəcəkdir. Bundan əlavə, xarici investisiyaların daha intensiv cəlb olunmasında, daxili investisiyaların məqsədli və səmərəli şəkildə yönəldilməsində, yeni maliyyə mənbələrinin yaradılmasında, əlavə dəyərin strukturunun diversifikasiyalaşdırılmasında yeni iqtisadi rayonların rolu və əhəmiyyəti artacaqdır.

İndiki şəraitdə - Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yeni bölgü əsasında müəyyənləşdirilən ərazisində müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin, o cümlədən sənaye, turizm, kənd təsərrüfatı və aqrar sektorun, ilk növbədə, bitkiçilik və heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün böyük təbii və iqtisadi resurslar, həm də potensial vardır. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması dünya səviyyəsində Azərbaycanın strateji rolunu birə-beş artırır, belə ki, yeni iqtisadi rayonun dirçəldilməsində strateji hədəflərin olması, Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə türkdilli dövlətlərin integrasiyasının sürətləndirilməsi, Qərblə Şərq, Şimalla Cənub arasındakı yükdaşımaqların intensivliyinin artırılması, beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi, nəqliyyat və logistika sektorunun əhəmiyyətli səviyyədə inkişaf etdirilməsi sayəsində ölkəmizin rəqabət qabiliyyətinin, həm də siyasi və iqtisadi qüdrətinin dəfələrlə artmasına real potensial formalaşacaqdır [3].

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun təbii resursları və faydalı qazıntıları regionun iqtisadiyyat strukturunun formalaşdırılmasına imkan verir. Bu iqtisadi rayonun əlvan metallurgiyanın inkişafı üçün güclü potensialı vardır. Ərazisində qızıl, civə, xromit, mərmər, perlit, üzlük tikinti daşları, koral və s. faydalı qazıntı ehtiyatları mövcuddur.

Eyni zamanda, iqtisadi rayon coğrafi mövqeyinə və tarixi abidələrinə görə turistik əhəmiyyət kəsb

edir. Burada İstisu, Minkənd, Tutqunçay kimi mineral bulaqlar, iqlim-balneoloji şərait, dağ meşələri kurort-rekreasiya məqsədləri üçün istifadə edilə bilər. Tarixi memarlıq abidələri siyahısına Gəncəsər, Ağoğlan monastırları, Gürcülü, Məmmədbəyli türbələri, Xudafərin körpüsü və s. aiddir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun inkişafına yönəldiləcək resurslar bu regionda ölkəmizin qüdrətini və gücünü daha da artıracadır. Əksər iqtisadi rayonlarda kənd təsərrüfatı və aqrar sektorun inkişafı prioritetlik təşkil etdiyindən, yeni iqtisadi rayonlaşma bölgüsü, ilk növbədə, bu sahələrin inkişafına güclü təkan verəcəkdir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yeni bölgü əsasında müəyyənləşdirilən ərazisində müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin, o cümlədən, sənaye, turizm, kənd təsərrüfatı və aqrar sektorun, ilk növbədə, bitkiçilik və heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün böyük təbii və iqtisadi resurslar, həm də potensial vardır.

Şərqi Zəngəzurun mühüm inzibati vahidlərindən biri olan Cəbrayıl rayonu Kiçik Qafqaz dağlarının cənub-şərqində - Araz çayının sol sahilində yerləşir. Rayon cənub tərəfdən İranla, Cənub-qərbdən Zəngilan, Qərbdən Qubadlı, Şimaldan Xocavənd, Şərqdən isə Füzuli rayonları ilə həmsərhəddir. Cəbrayıl rayonu 1930-cu il avqustun 8-də yaradılmışdır və ərazisi 1050 kv.km-dir. Bu rayonun ərazisində bir qrup sənaye əhəmiyyətli ehtiyatlar vardır [4]. Məsələn, sement istehsalı üçün qiymətli xammal mövcuddur. Həmçinin mərmər və başqa tikinti materialları ehtiyatları kifayət qədərdir. Rayonda dəmir filizi yataqları da vardır. İşğala qədər olan dövrdə rayon əhalisinin əsas məşğuliyyəti üzümçülük, heyvandarlıq, taxılçılıq və baramaçılıqla bağlı idi. Bunlarla yanaşı, rayonda tikəş, xalça, cihazqayırma sexləri və bir sıra digər sənaye obyektləri mövcud olmuşdur. Cəbrayıl rayonunun strateji rolunu artıran məqamlara da diqqət yetirmək istərdik. Belə ki, tarixi Xudafərin körpüsü yaxınlığında "Araz Vadisi İqtisadi Zonası"nın yaradılması artıq regionun cəlbediciliyindən və regionda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı güclü təməlin qoyulmasından xəbər verir. Burada güzəştlərin formalaşdırılması, sahibkarlara ən azından 10 il ərzində güzəştlərin verilməsi və dövlət tərəfindən müvafiq infrastrukturun yaradılması yaxın perspektivdə Cəbrayıl rayonunda müxtəlif istiqamətlər üzrə emal müəssisələrinin təşkilinə, eyni zamanda kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin yaradılması istiqamətində ciddi addımların atılmasına imkan verəcəkdir. Bu iqtisadi zonanın ilk rezidentləri artıq qeydiyyatla alınmış və fəaliyyətə başlamışlar [5].

Şərqi Zəngəzurun digər mühüm inzibati ərazisi kimi Zəngilan rayonu strateji əhəmiyyət daşıyır. Zəngilan inzibati vahid formasında 1930-cu ildən fəaliyyət göstərir və ərazisi 707 km² təşkil edir. Bu rayonun strateji əhəmiyyəti baxımından Cənubdan və Şərqdən İran, Qərbdən Ermənistanla həmsərhəd olmasıdır. Rayonun ərazisində sıldırım qayalar, gözəl təbiətə malik düzənliklər və qiymətli meşələr vardır. Resurs ehtiyatları baxımından Zəngilanda gil və əhəng ehtiyatları, Vəjnəlidə zəngin qızıl yataqları vardır. Həmçinin müalicə əhəmiyyətli bitkilər və bulaqlar diqqət çəkir. İşğal dövründə rayonun iqtisadiyyatına və infrastrukturuna xeyli ziyan dəymişdir. Erməni vandalları tərəfindən 11.000 yaşayış evi, 150 şəxsi maşın və minik avtomobilləri, 43.000 qaramal, 92.000 qoyun-keçi, 265.000 ev quşları, 1600 arı ailəsi talanmış və dağıdılmışdır. Şərqi Zəngəzurun strateji ərazi vahidlərindən biri də Laçın rayonudur. Laçın 1923-cü ildə şəhər statusunu almışdır. 1930-cu ildə isə Laçın inzibati rayonu təşkil olunduqdan sonra Laçın şəhəri onun mərkəzi statusunu daşımışdır. Laçın zirvə mənasını daşıyır və bu zirvə Qarabağ sıra dağlarının cənub-şərqindədir [6]. Laçın mərdlik, igidlik və qəhrəmanlıq dastanları ilə zəngin olan bir diyardır, məkandır. Təəssüf ki, 18 may 1992-ci ildən Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunan Laçın 30 ilə yaxın dağıdılmış və viran edilmişdir, işğalçı ermənilərin tapdaqları altında qalmışdır. Müzəffər ordumuz Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 2020-ci ildə torpaqlarımızı işğaldan azad etdiklər və Laçın bir müddət sonra, yəni razılaşdırılmış sazişə əsasən 26 avqust 2022-ci ildə Azərbaycanın nəzarətinə keçmişdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə ən gec bərpa və quruculuq işləri aparılan inzibati ərazilərdən biri Laçın şəhəri olmasına baxmayaraq, burada Böyük Qayıdış prosesləri sürətlə reallaşdırılmış və həyata keçirilmişdir [7]. Laçında sözün əsl mənasında həyat qaynayı və dirçəlir, Laçın şəhərinin hər qarışında onun əzəli sahiblərinin nəfəsi duyulmaqdadır. Son bir neçə ay ərzində Laçın fasiləsiz rejimdə fəaliyyət göstərən nəhəng tikinti meydançasına bənzəyir və bunlar artıq öz bəhrəsini verməkdədir. Hazırda Laçın intensiv olaraq yüksəliş dövrünü yaşamaqdadır. 2023-cü il may ayının 28-də doğma yurdlarına qayıdan laçınlılara dövlət başçısı tərəfindən evlərinin açarları təqdim olunmuşdur. Şəhər günü qeyd olunana kimi artıq minə yaxın laçınlı öz doğma şəhərində məskunlaşmışlar. 2023-cü ilin sonuna qədər isə Laçın

şəhərində 900 ailənin yaşayışı üçün mənzillər və müvafiq infrastruktur hazır olacaqdır. Əlamətdar haldır ki, bir neçə həftədən sonra yeni istismara verilmiş 1 nömrəli Laçın şəhər tam orta məktəbində dərslər başlayacaqdır və bunun üçün müasir, kreativ texnologiyalar əsaslı orta məktəb binası istismara verilmişdir. Laçın şəhərinin sosial infrastrukturunu, kommunal xidmətlər sistemi və obyektləri qısa müddət ərzində formalaşdırılmışdır və hazırda şəhərdə normal yaşayışa imkan verir.

Qeyd edək ki, Laçın şəhərinin intensiv olaraq dirçəldilməsi məqsədilə bir sıra strateji obyektlər tikilməkdədir və bir-birinin ardınca analoji obyektlərin dövlət başçısının və Birinci vitse-prezidentin - iştirakı ilə açılış və yaxud təməlqoyma mərasimləri keçirilir. Avqustun 25-də Laçın sənaye zonasında mebel fabrikinin açılışı buna əyani sübutdur. Belə ki, əhəlinin doğma yerlərinə qaytarılması ilə yanaşı, həm də sənaye infrastrukturunu yaradılır, yeni iş yerləri ərsəyə gətirilir və ümumilikdə Laçın şəhərinin və Laçın rayonunun sosial-iqtisadi inkişafına əsaslı zəmin formalaşdırılır. Aqrar sahənin, tütüncülüyn, turizmin, xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi maksimum prioritetlik təşkil edir. Laçında Beynəlxalq Hava Limanının 2025-ci ildə istismara verilməsi gözlənilir. Bu hava limanı 1800 metr dəniz səviyyəsində hündürlükdə inşa olunur və postsovet məkanında ən yüksək dağlıq ərazidə yerləşən hava limanlarından biri olacaqdır. Eyni zamanda bir neçə istiqamətdə avtomobil yolları layihələrinin reallaşdırılması, xüsusilə Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolunun sürətli tikintisi tezliklə bu ərazilərdə sosial-iqtisadi inkişafa yeni təkan verəcəkdir. Laçın şəhərinin intensiv bərpa edilməsi və yüksək texnologiyalar əsaslı müasir şəhərə çevrilməsi ümumilikdə Laçın rayonunun daha sürətlə bərpa olunmasına, iqtisadiyyat quruculuğunun gücləndirilməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Belə ki, Laçın rayonunu işğaldan azad olunmuş digər ərazilərlə birləşdirən bir neçə yol layihələrinin icra edilməsi, mürəkkəb relyefə malik olan ərazilərdə tunellərin tikilməsi, yeni yolların salınması son nəticədə regionda integrativ proseslərin sürətlənməsinə və müəssisələr şəbəkəsinin yaradılmasına, əhəlinin məskunlaşmasına əlavə stimula yaradacaqdır. Yaxın illərdə bununla bağlı biz daha cəsarətli addımların atılmasının, əhəlinin məskunlaşması baxımından daha intensiv tədbirlərin görülməsinin və Böyük Qayıdışın sürətləndirilməsinin şahidi olacağıq. Digər tərəfdən, Laçın rayonunun kənd və qəsəbələrində yaşayan insanların

əzəli məşğulluq istiqamətləri bəllidir. Burada əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi aqrar sektor, əsas etibarilə kənd təsərrüfatının bir sıra seqmentləri, o cümlədən texniki bitkilərdən olan tütüncülüyn və həmçinin heyvandarlığın inkişafı üçün güclü imkanlar vardır.

Sovetlər birliyi dönməndə Zəngəzur adının ermənilər tərəfindən xəritədən silinməsinə çalışıldı və onlar yeni rayonlar yaratmaqla Zəngəzuru unutturmağa nail olduqlarına inanmaq istədilər. Buna görə də Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması həm də tarixi ədalətin bərpası kimi qiymətləndirilməlidir [8]. İqtisadi rayonların yeni bölgüsü Azərbaycanda iqtisadi inkişafın sistemliliyi baxımından ən doğru addımdır və bu da iqtisadi inkişafın daha qısa zamanda formalaşmasına stimula yaradacağı zərrə qədər şübhə doğurmur. Qeyd edək ki, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması, Azərbaycanın öz əzəli torpaqlarını dirçəltmək və inkişaf etdirmək niyyətinin nə qədər güclü olduğunu ifadə edir. Cəbrayıl rayonu işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası baxımından ilkə imza atmışdır. Belə ki, Cocuq Mərcanlı kəndində birinci mərhələdə 50 ev, 96 şagird yerlik məktəb, məscid, 35/10 kv-luq elektrik yarımstansiyası, hidro-meteoroloji stansiya, “Azəravtoyol” ASC-nin xüsusi təyinatlı yol istismar müəssisəsi və digər infrastruktur tikilərək istifadəyə verilmiş, kəndə asfalt örtüklü yol çəkilmişdir. Həmçinin 100 fərdi yaşayış evi, uşaq bağçası, həkim məntəqəsi, klub-icma mərkəzi, poçt, inzibati ərazi dairə üzrə nümayəndəliyin binası və s. mühüm sosial obyektlər istismara verilmişdir. Əhəlinin Cocuq Mərcanlıya qayıdışı isə 30 may 2018-ci ildən başlamışdır. Zəngilanda reallaşdırılan bir sıra iri layihələr onun strateji əhəmiyyətini sürətlə yüksəltməkdədir. Qısa müddət ərzində istismara verilmiş Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanı regionun sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirməklə yanaşı, regionun strateji rolunu artırmaqdadır. Dünya səviyyəli beynəlxalq hava nəqliyyatı infrastrukturunun formalaşdırılması bölgənin strateji əhəmiyyətinin əsas göstəricilərindən biri kimi baxıla bilər. Burada hava limanının olması region və ümumilikdə dünya ölkələrinin, həm də dünyanın müxtəlif yerlərində yaşayan soydaşlarımızın bu bölgəyə marağını xeyli artırır. Xüsusilə, Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın bu regiona marağını yüksəldər. Eyni zamanda, ticarət iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi kontekstində çevik nəqliyyat infrastrukturunun mövcudluğu investorların bölgəyə axınlarına ciddi təkan verə bilər. Digər tərəfdən, Zəngilanda Ağalı kəndləri-

nin bazasında yaradılan "ağıllı" kənd layihəsi Böyük Qayıdışın ilk uğurlu layihəsi kimi qiymətləndirilir və bu baxımdan işğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsində burada toplanmış təcrübə və yanaşmalar kifayət qədər səmərəli xarakter daşıya bilər.

Qubadlı rayonunun mövcud resurslarından yanaşsaq, burada bir sıra kənd təsərrüfatı fəaliyyəti istiqamətlərinin və xüsusilə, heyvandarlığın, tütüncülüyn, arıçılığın inkişaf etdirilməsi üçün güclü əsaslar vardır. Hesab edirik ki, biz sovetlər dövründən fərqli olaraq hazırda işğaldan azad olunmuş rayonların resurs potensialının yenidən qiymətləndirilməsi və onların iqtisadiyyat fəaliyyəti ilə bağlı strukturlarının formalaşdırılmasına yeni yanaşmaları təmin etməli, region üçün əhəmiyyətli olan emal və kənd təsərrüfatı məhsulları ilə yanaşı, müasirliyi ilə fərqlənən və daha çox əlavə dəyər yaradan iqtisadiyyat sahələrinin inkişafına ciddi önəm verməliyik.

Regionun digər mühüm bir bölgəsi və rayonu olan, strateji əhəmiyyət kəsb edən Laçın rayonunun əzəli məşğulluq istiqamətləri bəllidir, burada da əsas etibarilə kənd təsərrüfatı, texniki bitkilərdən olan tütüncülüyn və heyvandarlığın inkişafı üçün ciddi imkanlar vardır. Təbii resursların bolluğu və iqlim müxtəlifliyi, heyvandarlığın inkişafından ötrü tələb olunan resurslar, otlar, bütün bunlar hesab edirik ki, ölkədə heyvandarlığın inkişafında yeni imkanların formalaşdırılmasına və daha yüksək keyfiyyətli heyvandarlıq məhsullarının istehsalına şərait yarada bilər. Həm də əhalinin məşğulluğu baxımından, öz doğma yurdlarına qayıdan insanların məşğulluğu nöqtəyi-nəzərindən burada iqtisadiyyat sahələrinin mümkün olan yeni formalarının yaradılması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Kəlbəcər rayonunda da Laçın rayonunda olduğu kimi, heyvandarlığın və o cümlədən, arıçılığın və digər sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün resurslar mövcuddur. Burada təbii resurslardan yararlanmaqla, təbiətin özəlliyi və xüsusilə turizmin inkişafı üçün həm Laçın, həm də Kəlbəcər rayonunda mövcud olan turizm-rekreasiya imkanlarının daha obyektiv olaraq dəyərləndirilməsi və geniş şəkildə xidmət sektorunun yaradılması vacibdir. Burada xidmət sektorunun yaradılması strateji əhəmiyyət kəsb edir və nəzərə alsaq ki, Laçın rayonunda Beynəlxalq Hava Limanı tikilir və 2024-cü ildə istifadəyə veriləcəkdir. Belə mürəkkəb şəraitdə aeroportun tikilməsi nəyə görə vacibdir? Ona görə ki, ölkə əhalisinin, dünya azərbaycanlılarının daha intensiv şəkildə bu ərazilərə gəlməsi, işğal-

dan azad olunan yerləri görməsi, Azərbaycanımızın çox füsunkar guşələrindən biri olan Laçın və Kəlbəcər rayonlarının təbii gözəlliklərini seyr və istirahət etməsi, həm də burada xidmət sahəsinin inkişaf etməsinə böyük təsir edə bilər və xidmət sahəsi regionun əsas iqtisadiyyat sahələrindən birinə çevrilər. Fikrimizcə, belə də olmalıdır, yəni burada təbiətin gözəlliyi, təmiz hava, turizm-rekreasiya imkanlarının olması demək olar ki, Laçın və Kəlbəcərin əksər kəndlərində turizm-rekreasiya müəssisələrinin, çoxsaylı sanatoriyalar və müalicə ocaqlarının yaradılmasına imkan verir. Belə bir infrastrukturun yaradılması həm də regionun inkişafına güclü təkan verə bilər. Məsələn, bu sahədə bir çox Balkan ölkələrinin və Avstriyanın, eyni zamanda Türkiyə bölgələrinin təcrübəsinə baxmaq mümkündür. Türkiyədə bir sıra bölgələrdə turizm imkanları dəyərləndirilərək, geniş infrastruktur yaradılıb və dünyanın hər yerindən turistlər böyük həvəslə ora gəlirlər və xidmət sektorunun - turizmin inkişafında Türkiyə tarixi nailiyyətlər əldə edə bilmişdir.

İstənilən bir ərazidə iqtisadiyyat quruculuğu və məskunlaşma problemlərinin həll olunması, ilk növbədə, yol layihələrinin həyata keçirilməsi və kommunikasiyaların açılması vacib şərtlərdəndir [9]. İşğaldan azad olunan ərazilərdə 17 nəqliyyat layihəsinin həyata keçirilməsi, məsələn, Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa zəfər yolunun - çox müasir mühəndis qurğularından ibarət olan zəfər yolunun tikintisi, eyni zamanda, Kəlbəcər və Laçın rayonlarının işğaldan azad olunmuş digər ərazilərlə birləşdirən bir neçə yol layihələrinin icra edilməsi, mürəkkəb relyefə malik olan ərazilərdə tunellərin tikilməsi, yeni yolların salınması son nəticədə regionda integrativ proseslərin sürətlənməsinə və müəssisələr şəbəkəsinin yaradılmasına, əhalinin məskunlaşmasına əlavə stimulyar yaradacaqdır. Yaxın illərdə bununla bağlı biz daha cəsarətli addımların atılmasının, əhalinin məskunlaşması baxımından daha intensiv tədbirlərin görülməsini və Böyük Qayıdışın sürətləndirilməsinin şahidi olacağıq.

Hesab edirik ki, bu layihələr içərisində ən önəmli layihələrdən biri də - Zəngəzur nəqliyyat dəhlizidir. Ümumiyyətlə, Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi hazırda beynəlxalq səviyyədə nəqliyyat-logistika və kommunikasiyaların açılması, ölkələrin, bölgələrin, regionların, qitələrin inteqrasiyası və beynəlxalq ticarət proseslərinin intensivləşdirilməsi, alqı-satqı proseslərinin və mal axınlarının, investisiya axınlarının sürətləndirilməsi və qitələr arasında ticari-iqti-

sadi əlaqələrin yeni mərhələyə qaldırılması, bununla bağlı xərclərin optimallaşdırılması nöqteyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu amillər öz növbəsində Zəngəzur qlobal nəqliyyat dəhlizinin rolunu artıran arqumentlərdəndir [10]. Müasir qlobal iqtisadi və texnoloji çağırışların sürətləndiyi bir şəraitdə bu qeyd olunanlar mühüm elementlər kimi qiymətləndirilir.

Bu amillər baxımından, Zəngəzur dəhlizinin açılması Türk dövlətləri üçün, onların iqtisadi inteqrasiyasından ötrü kifayət qədər strateji əhəmiyyət kəsb edir. Türk dövlətlərinin ümumi bazarı 1,2 trilyon dollar dəyərində qiymətləndirilir və bura dünyanın ilk 15 iqtisadiyyatı sırasında olan Türkiyə iqtisadiyyatı, Mərkəzi Asiyada kifayət qədər güclü bir iqtisadiyata malik olan Qazaxıstan, həmçinin Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan və Azərbaycan iqtisadiyyatları daxildir. Ümumilikdə Türkdilli dövlətlərin ərazilərində kifayət qədər resurslar, təbii ehtiyatlar, yeraltı-yerüstü sərvətlər vardır. Təbiət Türk dövlətlərinə kifayət qədər resursları bəxş etmişdir. Qazaxıstan, Özbəkistan, Azərbaycan və Türkmənistanda neft və qaz yataqları vardır. Sevindirici haldır ki, son dövrlərdə Türkiyə Qara dənizdə təbii qaz hasilatına başlamışdır. Bu təbiətin Türk dövlətlərinə bəxş etdiyi milli sərvətlərdir və hesab edirik ki, Zəngəzur qlobal nəqliyyat dəhlizinin açılması ilə Türk dövlətlərinin inteqrasiyası yeni bir müstəviyə və mərhələyə çıxacaqdır. Bu təkcə adi iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi yox, həm də Türk dünyasının birləşməsi, Türk mədəniyyətinin, Türk adət-ənənələrinin daha çox bir-birinə yaxınlaşması, gediş-gəlişin, alqı-satqı proseslərinin intensivləşməsi və nəticədə Türkdilli dövlətlərin iqtisadi layihələrinin reallaşdırılmasında yeni imkanların yaradılması və iqtisadi gücünün artması potensialı formalaşacaqdır.

Digər tərəfdən, Zəngəzur qlobal nəqliyyat dəhlizinin yaranması həm də Türk dünyasının güclənməsinə, Türkdilli dövlətlərin təşkilatlanmasında yaranan yeni şəraitdə onların dünya iqtisadiyyatında və dünya siyasətində daha önəmli rol oynamasına imkan verəcəkdir. Ən əsası Türkdilli dövlətlərin iqtisadi tərəqqisinə, əhalinin yaşayış səviyyəsinin artırılmasına, iqtisadi və siyasi təhlükəsizliyinin, müdafiəsinin gücləndirilməsinə, yüksək texnologiyaların inkişafı üçün transfer mübadiləsinin intensivliyinə və Türk dünyasının dəyərlərinin qorunub saxlanılmasına, inkişaf etdirilməsinə yeni resursların cəlb edilməsinə imkan verəcəkdir və s.

YEKUN

Müasir dövrdə Azərbaycan öz şanlı və şərəfli tarixini yaşayır. Türk dünyasının əyilmiş qamətinin qaldırılmasında, Türk qürurunun yeni bir oyanış səviyyəsinə yüksəldilməsində və işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsində dünya səviyyəsində cəsarətli addımların atılmasında və çox gözəl pozitiv bir nümunənin formalaşdırılmasında Azərbaycan dövlətinin və Azərbaycanın rolu və tarixi xidmətləri artıq bütün dünyada qiymətləndirilməlidir. İşğaldan azad edilən ərazilərin sosial-iqtisadi reabilitasiyası, quruculuq tədbirlərinin görülməsi, infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, sosial və istehsal əhəmiyyətli müəssisələrin təşkili - bütün bunlar, əlbəttə, kifayət qədər vəsait və vaxt aparan, əmək sərf edilməsi lazım gələn məsələlərdəndir. Amma bütün bunların həyata keçirilməsi üçün elə məsələlər vardır ki, onlar daha çox vacibdir və strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, perspektivlər də nəzərə alınmaqla, Şərqi Zəngəzurun iqtisadiyyat strukturuna növbətiləri daxil etmək olar:

- kənd təsərrüfatı sahəsi, əsasən heyvandarlıq, bitkiçilik, arıçılıq;
- tütünçülük;
- aqrar sektor və aqrar-sənaye kompleksi;
- turizm sektoru, xüsusilə turizm-rekreasiya kompleksi;
- qeyri-neftqaz sahələri, əsasən dağ-mədən sənayesi;
- informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və "ağıllı" texnologiyalar;
- nəqliyyat-logistika sektoru və s.

Açar sözlər: *Azərbaycan, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu, Şərqi Zəngəzurun iqtisadiyyat quruculuğu, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Səmədzadə, Z.Ə. Qarabağ iqtisadiyyatı 100 ildə: 5 cild/ Z. Səmədzadə; [baş red. A. Səmədzadə; red. Y. Məmmədova]. Bakı: Kitab Çapı, 2022. – 856 s.*
2. *Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. // Geostrategiya jurnalı, – 2021. № 04 (64), – s.67-72.*
3. *Quliyev, E.A. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının Azərbaycanın davamlı inkişafında rolu. Monoqrafiya. Kooperasiya nəşriyyatı, Bakı, 2023-320 s.*

4. Алиев, Ш., Исмаилов, Э., & Рустамова, Г. (2022). Перспективы развития Восточно-Зангезурского экономического района. *Scientific Collection «InterConf»*, (122), 20–25. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1182>.

5. Алиев, Ш., Маммадов, Э., & Ахмедова, Т. (2022). Актуальные вопросы развития предпринимательства на освобождённых от оккупации землях Азербайджана. *Scientific Collection «InterConf»*, (122), 26–32. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1183>.

6. Aliyev, S. (2023). *The multiplicative impact of the development of Lachin city in the revitalization of the Eastern Zangazur economic region*. *Scientific Collection «InterConf»*, (170), 7–12. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4335>.

7. Алиев, Ш. (2023). *Важнейшие аспекты реализации I Государственной программы по великому возвращению на освобожденные от оккупации территории Азербайджанской Республики*. *Scientific Collection «InterConf»*, (166), 39–44. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4194>.

8. Shirinzade, N., & Aliyev, S. (2023). *Directions of agribusiness development in Karabakh and East Zangazur*. *Scientific Collection «InterConf»*, (178), 9–15. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4657>.

9. Муталлимов, Н., Панахалиева, М., & Алиев, Ш. (2023). *Мировой опыт по восстановлению постконфликтных территорий и созданию зоны зелёной энергии*. *Scientific Collection «InterConf»*, (160), 29–36. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3937>.

10. Солтанов, С., Панахалиева, М., & Алиев, Ш. (2022). *Роль Зангезурского коридора в усилении логистическо-транспортной инфраструктуры в регионе*. *Scientific Collection «InterConf»*, (120), 14–20. <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1097>.

АЛИЕВ Шафа Тифлис оглы,
Профессор Сумгаитского Государственного
Университета, д.э.н.

Руководитель Центра Исследования
Экономики Карабаха UNEC.

Азербайджан, город Сумгаит,
43-й квартал, ул.Баку, 1.

E-mail: shafa.aliyev@sdu.edu.az

ORCID-ID: <http://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

E-mail: garabagh.iam@unec.edu.az

Направления развития экономических преобразований Восточного Зангезура

РЕЗЮМЕ:

В статье исследована стратегическая значимость и развитие Восточного Зангезурского экономического района. С этой целью раскрыта ресурсный потенциал экономического района, рассмотрено историческое развитие и экономические аспекты в этом регионе. Анализирована и оценена возможность направления экономического развития отдельных административных единиц. Рассмотрены процессы интенсивного развития Джебраильского и Зангеланского района, где за последние годы строятся крупные инфраструктурные объекты и промышленные предприятия. Оценена возможность Губадлинского и Лачинского района в развитии отдельных сфер отрасли экономики, в том числе животноводства и аграрного сектора. Рассмотрены возможности социального-экономического развития Кяльбаджарского района, который имеет сложный рельеф. В целом на основе исследовательских материалов построена структура экономического развития Восточно Зангезурского экономического района в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: *Азербайджан, Восточно Зангезурский экономический район, экономические преобразования Восточного Зангезура, Джебраиль, Зангелан, Губадлы, Лачин, Кяльбаджар.*

ALIYEV Shafa Tiflis,

Professor at Sumgait State University.

Head of the UNEC Centre for Karabakh

Economic Research.

Azerbaijan, Sumgait 43rd Quarter, Baku str.1

E-mail: shafa.aliyev@sdu.edu.az

ORCID-ID: <http://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

E-mail: garabagh.iam@unec.edu.az

Directions for the development of economic transformations in Eastern Zangezur

SUMMARY:

The article explores the strategic importance and development of the Eastern Zangezur economic region. For this purpose, the resource potential of the economic region is revealed; the historical development and economic aspects in this region are considered. The possibility of directing the economic development of individual administrative units is analyzed and assessed. The processes of intensive development of the Jebrail and Zangelan districts, where large infrastructure facilities and industrial enterprises have been built in recent years, are considered. The possibility of Gubadli and Lachin districts in the development of certain sectors of the economy, including livestock breeding and the agricultural sector, was assessed. The possibility of social and economic development of the Kalbajar region, which has a complex terrain, has been considered. In general, based on research materials, a structure for the economic development of the East Zangezur economic region in the near future has been built.

Key words: *Azerbaijan, East Zangezur economic region, economic transformations of East Zangezur, Jebrail, Zangelan, Gubadly, Lachin, Kalbajar.*